

BAZI KIRGIZ VE ÖZBEK DESTANLARINDA DİN DEĞİŞTİRME OLGUSU

Bayram POLAT* - Raşit ÇÖLOĞLU**

Öz

Bu makalenin amacı din değiştirme fenomeninin Türk destanlarında nasıl ele alındığını, din değiştirmenin ne gibi sebeplere dayandığını ve din değiştiren birey için hangi durumların ortaya çıktığını ortaya koymaktır. Bu fenomenin destanlardaki yansımalarının incelenmesi çağımızda da dikkat çekici bir konu olan din değiştirmeye klasik dönemdeki birey ve toplumun yaklaşımını anlamamız bakımından önemlidir. Din değiştirme fenomeni dünya destanlarının yanında Türk destanlarında da kendine yer bulur. Türklerin en eski destanlarından Oğuz Kağan Destanı'nın Farsça varyantında da din değiştirme fenomeni karşımıza çıkmaktadır. Bu makalede Kırgız ve Özbek destanlarından Manas, Gülgaaki, Camış-Bayış, Şeyh San'an ve Alpamış destanlarındaki din değiştirme olayları incelenmiştir. Destanlarda din değiştirmenin nedenleri "rüya", "aşk", "varoluşsal arayış", "telkin", "mucize" ve "Müslüman biri tarafından mağlup edilme" şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Din değiştirmenin ortaya çıkardığı durumlar bakımından destanlar "isim değiştirme", "erkeklerin sünnet edilmeleri", "kadınların evlendirilmeleri", "dinin öğretilmesi", "maddî katkı/ istihdamları" ve "yerleştirilmeleri" bakımından incelenmiştir.

---

* Doç. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Eğitim Fakültesi
e-posta: bpolat51@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9661-3431

** Dr., Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
e-posta: rasitcologlu@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8560-6463

Atıf/Cite as: Polat, Bayram-Çöloğlu, Raşit. "Bazı Kırgız ve Özbek Destanlarında Din Değiştirme Olgusu". *Dini Araştırmalar* 26/64 (Haziran 2023), 159-181.
<http://doi.org.10.15745/da.1283406>

Yeni bir dine geçen kişinin eski ve yeni toplumuyla ilişkileri konusunda detaylara Almambet'in, Gülgaaki'nın ve Şeyh San'an'ın hikâyelerinde rastlanmıştır. Literal bir çalışma özelliği taşıyan araştırmada Karşılaştırmalı Metin Tahlili Yöntemi kullanılarak destanlardaki din değiştirme ile ilgili tutum ve davranışlar ortaya konulmuştur. Araştırma Kırgız ve Özbek destanlarıyla sınırlandırılmış ve örneklem bu halklara ait din değiştirme vakalarının dikkat çektiği destanlardan seçilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk Halk İnanışları, Kırgız, Özbek, Destan, Din Değiştirme.

The Phenomenon of Religious Conversion in Some Kyrgyz and Uzbek Epics

Abstract

The aim of this article is to reveal how the phenomenon of religious conversion is handled in Turkish epics, what causes religious conversion are based, and what situations arise for the individual who religious conversion. Examining the reflections of this phenomenon in epics is important in terms of understanding the approach of the individual and society in the classical period to religious conversion, which is a remarkable issue in our age. The phenomenon of religious conversion, which is as old as human history, has been observed throughout Turkish history in both individual and mass examples. The phenomenon of religious conversion is also depicted in Turkish and world epics, including the Persian variant of the Oghuz Khagan Epic, one of the oldest Turkish epics. In this article, religious conversion events in the Kyrgyz and Uzbek epics, Manas, Gülgaaki, Canış-Bayış, Şeyh San'an, and Alpamiş, were examined. The reasons for religious conversion in these epics include dreams, love, existential quests, suggestions, miracles, and being defeated by a Muslim. The epics were analyzed in terms of changing names, circumcision of men, marriage of women, teaching of religion, financial contribution/employment, and placement regarding the situations caused by religious conversion. The stories of Almambet, Gülgaaki, and Şeyh San'an provide details about the relationship of converts with their old and new societies. This study, which has the characteristics of a literary analysis, uses the Comparative Text Analysis Method to reveal attitudes and behaviors related to religious conversion in epics. The research was limited to the Kyrgyz and Uzbek epics, and the sample was selected from the epics in which religious conversion cases of these peoples were evident

Key Words: Turkish Folk Beliefs, Kyrgyz, Uzbek, Epic, Religious Conversion.

Summary

Religious conversion refers to a radical change and transformation related to religious beliefs and behaviors. It can take place in various forms and conditions. For the psychology and sociology of religion, religious conversion deals with the needs of the individual and society, rather than the religion that is abandoned or adopted. While some researchers emphasize that the basic dynamic of religious conversion for the individual is emotional, others attribute it to intellectual factors that affect emotions. The act of converting to a religion can occur both individually and en masse.

In Turkish history, there have been individual and mass religious conversion events. This phenomenon has been depicted in Turkish epics. The Oghuz Khagan Epic in *Câmi'ut Tevârih* is one of the oldest and most remarkable narratives about religious conversion in Turkish epics. According to the story, Oghuz, who was born a Muslim, sought to convert his relatives and people to Islam from an early age.

Battalgazi Epic holds an important place among Turkish epics, and it also features a religious conversion motif. The epic portrays conversion from Christianity to Islam occurring several times.

The phenomenon of religious conversion is also present in the epics of other peoples. The famous Beowulf Epic of the English, which was probably created by the Saxons in Southern Scandinavia in the 7th century, contains elements of both paganism and Christianity. As a result, it reflects the transition period between these two faiths.

The study examined religious conversion events in the Kyrgyz and Uzbek epics, namely Manas, Gülgaakı, Canış-Bayış, Şeyh San'an, and Alpamiş epics. The reasons for religious conversion vary from person to person, both in terms of the conditions under which it occurs and the consequences it brings. Researchers view the reasons for religious conversion as a solution to stress or the influence of social environment, or as a result of one's different interpretation of events, influenced by others' perspectives. In the epics, the reasons for religious conversion take various forms, such as dreams, love, existential quest, suggestion, miracles, or being defeated by a Muslim.

According to the research, the act of religious conversion in the Kyrgyz epics of Manas and Gülgaakı occurred only after individuals learned about

the religion, read from its basic sources, and understood its correctness and justification. This indicates that the Kyrgyz behave consciously in their religious preferences and do not adopt a religion without first learning about it and evaluating it critically. The fact that the protagonist and his father wanted to learn about Islam and studied its principles in the *Gülgaakı* Epic reflects the Kyrgyz's tolerance and curiosity towards different religions.

Individuals who convert to a different religion undergo significant changes in their inner world and social life. Religious conversion is like starting anew, and it has a profound impact on both the spiritual transformation of the individual and the attitudes of the old and new communities. Epics have been analyzed in relation to the situations caused by religious conversion, such as changing names, circumcision of men, marriage of women, teaching of religion, financial contribution/employment, and placement.

The research reveals that in the Kyrgyz and Uzbek epics, there is no change of name after religious conversion. However, in the Epic of *Manas*, *Almambet*, who later converts to Islam, takes the name of a born Muslim. The circumcision of men is also only found in the circumcision of *Közkaman* and his relatives in the Epic of *Manas*. *Almambet* and *Karacan*, who converted to Islam as adults, were not circumcised. The example of *Gülgaakı* and *Celkayıp/Belkis* shows that women who converted to Islam often married Muslim men. Additionally, *Almambet* and *Karacan* settled in Muslim lands and were among the military forces, indicating the financial support and employment opportunities provided to converts by members of the new religion.

We find details about the relationship of a convert to his old and new society in the stories of *Almambet*, *Gülgaakı*, and *Şeyh San'an*. The fact that *Almambet* broke away from his own people and became a Muslim was not received very favorably among Kazakhs and Kyrgyz. Some of *Manas'* men see him as a fugitive who betrayed his people. *Koñurbay*, one of the Kalmyk chieftains, also often talks about *Almambet's* deceitfulness and rootlessness in order to humiliate him. This shows that for the Kyrgyz, it is more important for a person to remain loyal to his lineage, even if he is from an enemy people, than to enter their own religion. This understanding shows the value that Kyrgyz people attach to family and ancestry. Kalmyk *Gülgaakı*, on the other hand, encounters his father's objection when he becomes a Muslim. However, with the advice of her advisors, she preferred to understand her daughter's new religion and accepted Islam as a result of a miracle she encountered. In *Şeyh San'an* Epic, although the sheikh who converted to Christianity caused great

indignation for his followers, this situation did not cause them to sacrifice the sheikh. They sincerely prayed to God for their sheikh and wished for him to return to his old way.

In the epics of the two Turkish tribes, Kyrgyz and Uzbeks, whose cultural structures are shaped by their semi-nomadic and settled lifestyles, the phenomenon of religious conversion appears with their own unique understanding. While the acceptance of Islam is seen as a positive behavior in both Turkish tribes, it is seen that conversion from Islam is viewed negatively. In addition, the existence of different attitudes and behaviors in the approaches to religious conversion of two Turkish communities sharing the same language and geography reveals the differences of opinion in making sense of life and determining priorities.

1. Din Değişirme Olgusu

Din değişirme, dinî inanç ve davranışlarla ilgili köklü değişim ve dönüşümü ifade etmektedir (Kirman, 2004, 76). Din değişirme, birey İslam dinine geçiyorsa “*hidayete erme*” ya da “*ihtida*”, İslam’dan ayrılıp başka bir dine dâhil oluyorsa “*irtidat*” kavramıyla ifade edilir¹ (Zavalsız, 2012, 185). Din değişirme çeşitli şekil ve şartlarda gerçekleşebilmektedir. Din psikolojisi ve din sosyolojisi din değişirmeyi, terk edilen veya benimsenen din açısından değil bireyin ve toplumun ihtiyaçları bakımından ele almaktadır. Bazı araştırmacılar din değişirmenin birey için temel dinamiğinin duygusal olduğu üzerinde dururken kimileri bunu duyguları etkileyen entelektüel faktörlere bağlamışlardır. İlk görüşü savunanlara göre din değiştiren (mühtedî) bireylerin çocukluğu boyunca ve din değişirme öncesinde duygusal karmaşa yaşadığını öne sürerken ikinci görüşü savunanlara göre din değiştirmek hakikati açık ve kapsamlı bir şekilde anlamak için bilinçli bir incelemeyle mümkündür. İki yaklaşıma göre de din değişirme olgusunda şu sebepler öne çıkmaktadır: inanılan dinin tatmin edici görülmeşi, bu dini benimseyenlerin ve din adamlarının olumsuz tutumları, bilgi ve hayat tecrübesinin ilerlemesi, başka dine bağlı kişilerin olumlu davranışları ve hayatını böyle bir toplum veya çevrede sürdürme isteği, başka bir dine bağlı kimse ile evlenme, maddi çıkar sağlama, dinî telkinlerden etkilenme, şok bir etkiye maruz kalma vb. (Köse, 2000, 554).

1 Türk Dünyasında din değiştiren bireyler için farklı adlandırmalar kullanılmaktadır. Örneğin İran’da yaşayan Ehl-i Hak Türkleri sonradan din değiştirenlere “Çespide” demektedirler (Karaca, 2022, 217).

Din değiştirme eylemi bireysel olabildiği gibi kitlesel de olabilmektedir. Günümdüzde örneğine pek rastlanmayan, kısa bir süre içerisinde gerçekleşen kitlesel din değiştirmelerde monarşi ile idare edilen toplumlarda yöneticinin yeni bir dine geçmesi ile tüm halkının da bu dine dâhil olması söz konusudur. Kitlesel din değiştirmeye İtil Bulgarlarının İslam'a, Roma'nın Hıristiyanlığa ve İngiltere'nin Anglikan mezhebine geçişi örnek verilebilir. Bunun yanında günümüze en yakın örneklerden Güney Kore'nin 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Hıristiyanlaşması da kitlesel bir din değiştirme olgusu olarak dikkat çekmekle birlikte burada hükümdara bağlı olarak verilmiş bir karar değil bireysel tercihler söz konusudur.

Araştırmacılara göre Türkler arasında İslam'ın hâkim din konumuna yükseldiği çağlardaki ihtida olayları, kilise hiyerarşisinin çöküşüne, Hıristiyan mezhepleri arasındaki çekişmelere ve dervişlerin İslam'ı yayma çalışmalarına bağlanmaktadır (Yıldızoğlu, 2021, 16). Bunun yanında incelediğimiz destanlarda din değiştirme olaylarının toplumsal etkenlerden daha çok bireyin duygusal eğilimleri ve entelektüel arayışları sonucu gerçekleştiği görülmektedir. Bu da toplumun duygularının birincil kaynağı olan halk anlatılarına göre Türklerin, din değiştirme konusunda iradelerini hükümdarlar gibi kendileri dışındaki erklere bağlamadıklarını, tersine kişisel eğilim ve varoluşsal sorgulamaların arkasından gittiklerini göstermektedir.

2. Türk ve Dünya Destanlarında Din Değiştirme

Türk tarihinde kitlesel din değiştirme vakaları bir hayli fazladır. Bu duruma Uygurların Maniheizm'e geçmeleri; İtil Bulgarlarının, Karahanlıların, Oğuzların, Kazakların ve Kırgızların İslamlaşması; Hazarların Yahudileşmesi; Hakasların ve daha önce İslam'ı benimseyen bazı Tatarların (Kreşin), Çuvaşların ve Gagavuzların Hıristiyanlaşması örnek verilebilir. Türklerde kitlesel din değiştirme olaylarına rastlansa da bu durum toplumun tüm bireylerini kapsamamıştır. Nitekim Maniheizm'e geçen Uygur toplumunda Budist ve Hıristiyan Uygurlar da varken Hazarların Yahudiliği benimsemesi ise belirli zümreler için geçerli olmakta ve yeni din tüm halka dayatılmamaktadır. İslam'a geçiş ise kitlesellik ve zorlama konusunda farklılık göstermektedir. İtil Bulgarlarının Han'ı Almuş'un İslam'ı benimsedikten sonra gayretli bir İslam tebliğcisi ve savunucusu olduğu ve ülkesinin resmi dini olan İslam'a çevresindekilerin de girmesi yönünde girişimlerde bulunduğu bilinmektedir (Arık, 2003, 164). Kaşgarlı Mahmut'un da Divan'da Müslüman olmayan Uygurları "en şiddetli kâfirler" olarak tanımladığı görülmektedir (Atalay, 1992,

111-113). 14. yüzyılda Doğu Çağatay Han'ı Tuğluk Timur'un İslam'ı kabul edişinin ardından yeni dini tebliği edişi, buna uymayanların ise başlarına çivi çakması Türklerin din değiştirmede kimi zaman zora başvurduğuna ilginç bir örnektir (Duğlat, 2006).

Destanlar, gerçekleşmiş ya da gerçekleştiği sanılan tarihi olaylardan yola çıkılarak millî kahramanlık maceralarının ve olağanüstü olayların anlatıldığı, halk arasında kendi kendine vücuda getirilen uzun manzum hikâyelerdir (Çöloğlu, 2021, 20). Türk destanlarında din değiştirme olgusuyla ilgili en eski ve dikkat çekici anlatıların başında *Câmi'u't Tevârih*'te yer alan Oğuz Han Destanı gelmektedir. Buna göre İslam fitratı üzerine doğan Oğuz doğduktan sonra üç gün üç gece süt emmez. Oğlunun hayatından artık endişelenmeye başlayan annenin rüyasına giren Oğuz, annesinin tek bir Tanrı'yı kabul etmesini söyler. Kadın, kâfir bir toplumda yaşadığı için bunu etrafına söyleyemez ve gizlice Müslüman olur. Bunun üzerine Oğuz annesinin göğüslerinden emmeye başlar (Togan, 1982, 17). Oğuz, büyür ve Tanrı'ya kulluk etmekten asla geri durmaz. Oğlunun artık evlenecek yaşa geldiğini gören babası Kara Han onu sırayla iki kardeşinin kızıyla nişanlar. Oğuz, o kızları İslam'a davet eder ama ikisi de bunu reddeder. Oğuz bu daveti kimseye söylememeleri için bu eşlerinden söz alır. Oğlunun eşlerine soğuk olduğunu gören Kara Han ona en küçük kardeşinin kızını almak ister. Bunu öğrenen Oğuz o kızı da İslam'a çağırır. Kız tüm benliğiyle bu daveti kabul eder ve evlenirler. Oğlunun önceki iki geline göre üçüncüsüyle daha yakın olduğunu fark eden Kara Han bunun sebebini ilk iki gelinine sorar. Böyle bir fırsat bekleyen kadınlar Oğuz'un, atalarının dininden döndüğünü, onları da yeni dinine davet ettiğini ama kabul etmediklerini açıklarlar. Kara Han bunu öğrenince öfkelenir ve oğluna karşı kinle dolar. Kardeş ve akrabalarını toplayıp Oğuz'u öldürmek için plan yapar. Olanları Müslüman olan karısı Oğuz'a haber verir. Oğuz hazırlığını yapar ve savaşta babası Kara Han'ı öldürüp amcalarını yener. Yenilen akrabalarını İslam'a davet eder. Onlar bu teklifi kabul etmezler. Bunun üzerine Oğuz Han onları Karakurum'a kadar sürer (Togan, 1982, 20).

Oğuz Kağan Destanı'nda din değiştirmenin yani İslam'a geçmenin Oğuz Kağan için nedeni Tanrı tarafından İslam fitratında yaratılması ve İslam'ı yaymak maksadıyla dünyaya gönderilmesi iken İslam'ı benimseyen üçüncü eşinin din değiştirme motivasyonunun kaynağı evlilik ve aşk olduğu anlaşılmaktadır.

Türkiye sahasındaki destanlar arasında önemli bir yere sahip olan Battalgazi Destanı'nda da din değiştirme motifine Hristiyanlıktan İslam'a geçme

şeklinde pek çok defa rastlanmaktadır. Destan, Anadolu'ya yerleşen Müslümanların Bizans ordularıyla yaptıkları savaşları ve Anadolu'nun fethedilerek Müslümanlaşmasını menkıbeler çerçevesinde ele almaktadır. Battalgazi Destanı'nda savaşlar siyasi amaçlarla değil din gayesiyle yapılmakta, cihad ve gazâ ruhu kendini çok kuvvetli bir şekilde hissettirmektedir (Çolak, 2006, XIII).

Destanda görülen ilk ve en dikkat çekici din değiştirme olayı Bizans Kayser'inin komutanı Ahmer'in bir savaş sırasında Cafer'e yenilmesi sonucu Müslüman olmasıdır. Ahmer, Müslüman olup Cafer tarafından "Ahmet Turani" adını alırken kendisi de Cafer'e 'Battal' ismini verir (Çolak, 2006, 57). Müslümanlara yenilmek suretiyle din değiştirip İslam'a geçmeye bir başka örnek Akratis'in kızı Beyza'nın Müslüman oluşudur. Destanda zafer yoluyla kitlesel din değiştirme örneği de yer almaktadır. Emir Ömer'in kızını isteyen Battal'a Hindistan'a gidip Ak Fil'i getirmesi şartı koşulur. Hindistan'a giden Battal, Cazu Dev'i öldürür ve pek çok savaş sonucu Ak Fil'i elde eder. Bu olaylar sırasında Hindistan'da birçok beyin ve halktan kişinin Müslüman olması sağlanır. Destanda din değiştirmenin bir başka yolu da Müslüman birine âşık olma yoluyla İslam'a geçme şeklinde karşımıza çıkar. Buna Kayser'in, Battal'a âşık olan kızı Mah-Piyruz örnek verilebilir. Âşık olma yoluyla Müslüman olmaya bir diğer örnek ise Kayser'in kızı Ketayun'un İslam'a geçişidir. Destanda Battalgazi, davet etmek suretiyle de Hıristiyanların İslam'a geçmesini ister. Bu davet öldürülmeyi hak eden mağluba verilen son bir şanstır. Destanda rüya yoluyla din değiştirme motifine de yer verilmektedir. Battalgazi'yi esir alan Kelb gördüğü rüyalar sonucu onu serbest bırakır ve Müslüman olur. Battalgazi Destanı'nda din değiştirmenin daha çok Hıristiyanlıktan İslam'a geçmek suretiyle olduğunu belirtmiştik. Bunun tersi olan istisna durumlar da mevcuttur. Bunlardan biri, babalarından kalan mirası almak için Malatya'dan İskenderiyye'ye gitmekte olan iki gencin Kaytur adındaki bir kâfirce esir edilmeleri ve Kaytur'un kızı tarafından baştan çıkarılarak dinlerinden dönmeleridir. Destanda İslam'dan Hıristiyanlığa geçişe bir başka örnek ise Battalgazi'nin yoldaşı Abdulvahab Gazi'nin İslam'dan dönmesidir (Çolak, 2006).

Din ve din değiştirme fenomeni diğer halkların destanlarında da kendine yer bulmuştur. Tahminen 7. yüzyılda Güney İskandinavya'daki Saksonlar arasında ortaya çıkan İngilizlerin meşhur Beowulf Destanı, paganizmi ve Hıristiyanlık öğelerini barındırması dolayısıyla bu iki inanç arası geçiş döneminin izlerini taşımaktadır: Beowulf'un on iki adamı bize İsa'nın havarilerini hatırlatır; Beowulf, savaş başlayana kadar Tanrı'ya dua eder; öldüğünde ise pagan geleneğine uygun şekilde cesedi yakılır (Canlı, 2019, 859). Destanda açıkça

bir din değiştirme olayına rastlanmamakla birlikte paganizmin yarattığı mitolojik dünya düzeni üzerinde Hıristiyanlığın getirdiğı yeni anlayışın kurduğı hâkimiyet sembolik bir dille anlatılmaktadır. Beowulf Destanı gibi paganizm ve Hıristiyanlık unsurlarını bir arada barındıran bir diğerk destan da Almanlara ait Nibelungen Destanı'dır. 5. veya 6. yüzyıldaki olaylara dayanan ve 13. yüzyılda yazıya aktarılan destanın paganizm unsurlarını koruyan Hıristiyan versiyonu yanında neredeyse tamamen Hıristiyanlaştırılmış yeniden anlatımları da mevcuttur (Gröning, 2022, 15). Nibelungen Destanı Hıristiyanlığın hâlâ pagan dinlerle rekabet ettiğı zamanlara aittir. Araştırmacıların bu destandaki antik kahramanların Hıristiyan olup olmadığı, destan yazarlarının dini duruşlarının ne olduğu ve bu metinlerin Hıristiyan literatürüne dâhil olup olmadığı yönündeki tartışmaları sürmektedir (Saur, 2003, 75). Fransızlar tarafından 11. yüzyılda meydana getirilen *Chanson de Roland* yani "Roland'ın Şarkısı" adındaki kahramanlık şiirinde ise 8. yüzyılda Charlemagne döneminde yaşamış Frank bir komutan olan Roland'ın güney ve orta İspanya'yı yöneten Kuzey Afrika kökenli Müslüman Sarazenlere karşı gerçekleştirdiğı seferler anlatılır. Bu destansı anlatıda Müslüman Kral Marsile'nin Hıristiyanlığa davet edilmesi gibi din değiştirme olgusuyla ilgili motifler yer almaktadır.

3. Kırgız ve Özbek Destanlarında Din Değiştirme Olgusu

Kırgız ve Özbek destanlarında yer alan din değiştirme olgusunu incelemek için anlatı içeriğinde din değiştirme olayının dikkat çekici bir şekilde karşımıza çıktığı destanlar tercih edilmiştir. Bu sebeple inceleme, Kırgızların Manas, Gülgaaki ve Canış-Bayış; Özbeklerin de Şeyh San'an ve Alpamış destanlarıyla sınırlandırılmıştır.

3.1. Manas Destanı'nda Din Değiştirme:

Kırgızların kâfir veya başka ulustan düşmanlarına karşı verdikleri özgürlük mücadelesini ve bir takım iç çekişmelerini anlatan Manas Destanı, Türk ve Dünya edebiyatının en hacimli destanıdır. Manas Destanı'nda din değiştirme üç yerde karşımıza çıkmaktadır. Bunların ilki Kalmuk prensi Almambet'in Kazak beyi Er Kökçö ile tanışıp Müslüman olmasıdır. Destanın Radloff varyantında evliyaların dualarıyla doğduğu belirtilen Almambet, Kalmuk hanlarından Kara Han'ın oğludur. Onun dünyaya gelişi pek çok doğaüstü olaya neden olmuş, Ala Dağ korkusundan alçalmış, Agın suyu korkudan kurumuş, üç atanın Müslüman oğlu suyun başından göçüp kaçmıştır. Böylece Almambet'in seçilmiş bir kişi olduğu daha doğumundan bellidir.

Er Kökçö, obasıyla beraber Isık Göl kıyısına göç ettiğinde Almambet ile karşılaşır. Kalmukça selamlaşan ve sorular soran Almambet'in sözlerini Kökçö anlamaz. Ardından Almambet sözlerinin tercümesini yapar ve selamlaşmanın ardından "Bu dünyadan göçende, Öbür dünyaya yetende, Bizde yol var mıdır?" diye sorar (Yıldız, 1995, 544). Anlaşıldığı kadarıyla Almambet'in içinde hayata, ölüme ve kurtuluşa dair pek çok soru vardır. Arayıta olan Almambet, farklı kültür ve inançtan biriyle karşılaştığında yaptığı ilk şey kafasını kurcalayan varoluşsal sorulara yanıt aramak olmuştur.

Almambet'in Müslüman olma isteğini gören Kökçö ordusunu çağırır, ak çadırını diker, semaveri kaynatır, çaya kaymak ve şeker katar. Sofraya elma ve şekerlemeler koyar. Kökçö, iki taraf arasında dostluğun kuruluşunu temsil eden karşılıklı çay içme ritüelini gerçekleştirmek ister. Ancak Almambet bıyıklarını kazımadan, sakal bırakmadan, Kur'an'ı okuyup tanımadan çayı içmeyeceğini söyler. Dediklerini yaptıktan sonra Kur'an'ı eline alan Almambet onu aralıksız okur ve Müslüman olmak istediğini belirtir (Yıldız, 1995, 546). Anlaşıldığı üzere Almambet şeklen Müslüman olmayı yetersiz görmekte, İslam'ın özünü de kavramak istemektedir. Bu sebeple İslam'ın temel kaynağı Kur'an-ı Kerim'i okuma gereği duyar. 20. yüzyıla kadar büyük bir çoğunluğu şehirleşmeden ve düzenli eğitimden uzak bir yaşam süren Kırgızlara ait bir destanda varoluş sancılarında, bir dini öğrenmek için dinin asıl kaynağının okunup anlaması gerektiğine değinilmesi dikkat çekicidir.

Almambet, İslam'a geçmek isteğini belirtmesinin ardından "Göğüse can katayım, Dile dil katayım, Ay ışığı gibi boz olayım, Özün ile dost olayım, Ondan sonra içeyim." der. Kökçö de yanıt olarak "Gelen bir ayak benimki, Giden bir ayak seninki." der ve bunun üzerine kucaklaşıp dost olurlar ve Almambet çayı içer (Yıldız, 1995, 547). Bu dizelerde alışık olmadığımız bir İslam'a geçiş ritüeli karşımıza çıkmaktadır. Zira Almambet, Kelime-i Şahadet getirmemiştir. İslam'a geçişi Müslüman Kökçö ile kucaklaşıp dost olmak ve onun çayını içmek suretiyle mümkün olmuştur. Bu uygulama muhtemelen Türklerin dostluk yemini sırasında bir kaba konulan kımızdan karşılıklı içme geleneğine dayanmaktadır. İnan, "İki yabancı, dost olmaya karar verince soydaşlarının önünde kollarını keserek bir kaba kanlarını akıttırlardı. Aralarına kılıç, ok veya başka bir silâh koyarak bu kaptaki kana kımız, süt veya şarap karıştırarak beraber içerlerdi" demektedir (1948, 285). Buradan yola çıkarak Manas Destanı'nın oluşturulduğu dönemin anlayışında bir halkla dost olmakla onun dinine geçmek benzer anlamlar ifade etmektedir diyebiliriz.

Manas Destanı'nda din değiştirmeye ilgili ikinci olay Almambet'in anne ve babasını İslam'a davet etmek istediği kısımdır. Almambet, Müslüman olur

olmaz yurduna varıp İslam'ı anlatmak ister. Almambet'in Müslüman olup geldiğini duyan babası Kara Han kırk bölük Kıtay ve on bölük Orus ordusunu hazırlar ve oğlunu bekler. Tahtta oturan babasının huzuruna çıkan Almambet, İslamî tarzda selam verir ama babası almaz. Almambet babasını şu sözlerle İslam'a çağırır: "O dünya ile bu dünya, İyiliğini işleyip gidelim, Kıldan ince kızıl canlara, Kulhuvallahi ahad, Kur'an dilini bilelim. Biz Müslüman olalım! Kâfirin hanı olmaksansa, Müslümanın kulu olalım". Babası Müslüman olamayacağını, isterse kanını döküp başını kesebileceğini söyler oğluna. Bunun üzerine Almambet annesine koşar ve yalvararak onu da İslam'a davet eder. Annesi kocasının yolundan ayrılmayacağını, yalnızca o Müslüman olursa olacağını belirtir. Almambet bunu duyunca "Gümüş sikkeli hazineyi saçayım, Kızıl armalı Oyrotun hanını öldürüp kaçayım, Kâfirin hanı olmaksansa, Müslümanın kulu olayım!" der ve ordunun içine kılıcıyla dalıp Oyrotun hanını yani babası Kara Han'ı öldürüp kaçar (Yıldız, 1995, 547-554). Almambet'in İslam'ı kabul etmediği için babasını öldürmesi Yıldız tarafından Oğuz Han Destanı'na benzetilir (Yıldız, 1995, 311). Almambet'in babasını İslam'a davet ettiği gibi Oğuz Han da babasını İslam'a davet eder. Ancak babası bu teklifi kabul etmez. Bunun üzerine Oğuz Han onunla savaşır babasını öldürür ve tahta kendisi oturur (Togan, 1982, 20). Oğuz Han ile Manas Destanı'nın Radloff varyantındaki Almambet'in babalarının isimlerinin "Kara Han" oluşu da bir başka benzerliktir. Bu benzerliklerden yola çıkarak Almambet'in babasıyla savaşının Oğuz Han Destanı'ndan etkilenerek sonradan Manas Destanı'na eklendiğini söylemek mümkündür. Nitekim Orozbekov varyantında Almambet'in hayatın anlamını ve varoluşu sorgulayıp İslam'ı bulduğu bölümler bağımsız bir destan olacak kadar uzundur (Orozbekov, 2017a, 723-898). Karaleyev varyantında ise Almambet gizlice Müslüman olan annesi Altınay'ın karnına mucizevî bir şekilde düşmüştür. Dolayısıyla babası diğer varyantlardaki gibi kâfir bir Han değildir (Jirmunskiy, 2018, 90). Burada Almambet'in dünyaya gelişi Hz. İsa'nınki gibi kutsal bir yolla gerçekleşmiştir.

Manas Destanı'nda din değiştirmeye ilgili bir diğer olay ise Manas'ın babası Cakıp Han'ın seneler evvel Kalmuklara esir düşen ve orada Budizm'i benimseyen kardeşi Kös Kaman/Közkaman ve en büyükleri Kökçö Kös olan çocuklarının İslam'a geçmeleridir. Onlar da tıpkı Almambet gibi bıyıklarını kazıyıp sakal bırakırlar. Bunun yanında Közkaman'ın çocukları sünnet edilmiş, onlara beş vakit namaz ve taharet öğretilmiş, ellerine Kur'an verilmiştir (Yıldız, 1995, 775-776). Ancak onlar samimi bir şekilde İslam'ı benimsememişlerdir. Közkaman ve ailesinin amacı yalnızca Kırgızlar arasında kabul görmektir. Zira Közkaman ve Kökçö Kös Kalmukların emriyle Manas'ı ze-

hirlmek için Talas'a gelmişlerdir. Manas'ın karısı Kanıkey onlardan şüphelenir ve kocasını uyarır ama Manas karısının uyarısını dikkate almaz. Nihayetinde hain akrabalar Manas'ı ve kırk çorosunu zehirlerler. Kanıkey'in ilacı ve Mekke'deki Han Koco'nun yardımıyla Manas kurtulur ancak kırk çoro (Han'a bağlı alplar) ölür. Manas Mekke'ye giderek çorolarının dirilmesi için dua eder ve duası kabul olur. Daha sonra Manas ve çoroları Közkaman ve çocuklarından intikam alırlar (Yıldız, 1995, 812-816).

3.2. Gülgaakı Destanı'nda Din Değişirme

Togolok Moldo'dan derlenen Gülgaakı Destanı Kalmuk bir Han kızının, babasının ardından hükümdar olmasını ve Kırgızlarla kurduğu yakınlaşmayı anlatmaktadır. Gülgaakı, Talaslı Kalmuk bir kızdır. Gülgaakı, Kırgızlarla bir arada yaşayan bir Kalmuk olmasına rağmen henüz Müslüman değildir. Kırgız ve Kazaklarla bir arada yaşayan Kalmukların birkaç yüzyıl önce İslam'a geçtiği düşünüldüğünde destanda anlatılan olayların en az yüz elli yıl veya daha öncesine ait olduğu anlaşılabilir.

Gülgaakı Destanı'nda telkin yoluyla din değiştirmenin bir örneğine rastlarız. Koñtaacı isimli bir Kalmuk beyinin kızı olan Gülgaakı'nın güzelliği dillere destandır ve pek çok kişi ona âşıktır. Bunlardan biri de Şaamaşrap isimli Namanganlı bir derviştir. Şaamaşrap, Gülgaakı'ya ilk görüşte vurulur ve onu Müslüman yapmak ister. Gülgaakı'nın deve çobanı olarak çalışmaya başlayan Şaamaşrap, kızın, atalarının eski dinini sevmediğini hisseder. Derviş gösterişten uzak yaşam tarzı, gizemli tavırları ve iyi niyetli davranışlarıyla kızın dikkatini çeker ve bir gün Gülgaakı, Şaamaşrap'a hangi dinden olduğunu sorar. Bunun üzerine Şaamaşrap kıza, Kainatı yaratan Allah'tan, onun teklifinden ve ortağının olmadığından, Hz. Muhammed'in onun elçisi olduğundan, Kur'an'dan, Cennet'ten ve meleklerden bahsederek İslam'ın hak din olduğunu anlatır. Şaamaşrap'ın anlattıklarından etkilenen Gülgaakı Kelime-i Tevhid ve Kelime-i Şahadet getirerek Müslüman olur (Orozova ve Şarşenaliyev, 2003, 37). Kızının din değiştirdiğini öğrenen Koñtaacı bu duruma öfkelenir. Şaamaşrap ise Gülgaakı'ya, eğer babası bir ceza verirse Namangan'a gelebileceğini söyler. Ancak Koñtaacı'nın danışmanları ona İslam'ın nasıl bir din olduğunu Şaamaşrap'a sormasını tavsiye ederler. Şaamaşrap, Koñtaacı'ya kısaca İslam'ı anlatır. Koñtaacı, dininin ve inancının gücünü ispat etmesi için Şaamaşrap'tan bin koyunu vadide kışlatmasını, onların her birinin ikiz doğurmasını ve firesiz bir şekilde de baharda vadiden koyunları çıkarmasını ister. Şaamaşrap denileni yapar ve baharda üç bin koyunla geri döner. Bundan et-

kilenen Koñtaacı da Müslüman olur ve hanlarının Müslüman olduğunu gören halkı da İslam'a geçer. Halk beş vakit namaz kılıp Ramazan ayında oruç tutmaya başlar. Koñtaacı'nın sığırları artar, malı mülkü bereketlenir. Gülgaaki da Şaamaşrap'ın aşkına karşılık verir ve onunla evlenir. Daha sonra Gülgaaki ve Şaamaşrap Mekke'ye hac için gider (Orozova ve Şarşenaliev, 2003, 44).

3.3. Canış-Bayış Destanı'nda Din Değişirme

Canış-Bayış Destanı'nda Kıtaylara karşı savaştan Canış ve Baiş adlı iki kardeşin kahramanlıkları anlatılır. Canış-Bayış Destanı, Türk Dünyasında birçok varyantı bulunan Alpamış, Alıp Manaş ve Bamsı Beyrek destanlarıyla benzer bir kurguya ve birçok ortak motife sahiptir. Destanda âşık olma yoluyla din değiştirme motifinin yanı sıra İslam'a geçen evladın babasını doğru yola davet ederek din değiştirmesini talep etmesi de söz konusudur. Destana göre kimi varyantlarda Nurkan kimi varyantlarda ise Asılkan isimli bir beyin Canış ve Baiş isimli iki oğlu vardır. Canış çok akıllı bir yiğitken Baiş ise görülmemiş bir kuvvete sahiptir. Kimi varyantlarda Kalmukların kimisinde ise Kıtayların hanı olan Şumurut veya Ziyadattın, Canış ve Baiş'in yakalanmasını emreder. Bu işi Celmayan adında bir bahadır üstlenir. Celmayan bir şekilde Canış ve Baiş'a yaklaşır ve onların güvenini kazanır. Bir gün onlara son derece bereketli bir av yerinden bahsederek iki kardeşe oraya gitmeyi teklif eder. Gerçekten çok çeşitli ve bol avların bulunduğu yere geldiklerinde Celmayan, Kalmuk/Kıtay hanına haber verir. Düşmanlar tarafından ansızın kuşatılan iki kardeşten Canış kaçmayı başarırken Baiş esir edilir ve tıpkı Alıp Manaş gibi derin bir çukura atılır. Tutsak edilen Baiş'a Ziyadattın/Şumurut'un kızı Celkayıp/Belkis âşık olur. Aşkını itiraf eden kız İslam'a geçer ve atın kuyruğuna bağladığı bir ipi çukura sarkıtarak Baiş'ı kurtarır. Atkuyruğundan tutunarak çukurdan çıkma motifi Alıp Manaş'ın ve Alpamış'ın kurtarılmasıyla birebir aynıdır (Ergun, 1995; Jirmunskiy, 2018, 127). İki sevgili peşlerine düşen askerlerden kaçarken Baiş ormanda derin bir uykuya dalar ve kendilerine bir kaplan onlara saldırmasına rağmen uyanmaz (Alp uykusu). Daha sonra birbirine kavuşan iki kardeş Ziyadattın/Şumurut ve askerleri ile karşılaşır. Hanın kızı babasını İslam'a davet eder ancak babası kabul etmez. İki taraf çarpışır ve savaşta Celkayıp/Belkis'in babası Kalmuk/Kıtay hanı öldürülür. Memleketlerine dönen iki kardeş kimse onları tanımamasın diye kıyafetlerini değiştirirler. Yanlarında çalışan iki kölenin tahta çıktıklarını, Canış ve Baiş'in anne ve babasını hizmetçi yaptıklarını, eşlerini de kendilerine almak için düğün yaptıklarını öğrenirler. Canış ve Baiş düğüne gidip kendi eşlerine zengin kocalarla

evlendikleri için şanslı olduklarını söyleyerek onları sınarlar. Canış ve Bayış'ı tanımayan eşleri bu sözler üzerine Canış ve Bayış'a beddua eder. Daha fazla bekleyemeyen iki kardeş kıyafetlerini çıkararak kendilerini tanıtırlar. Ailelerine ihanet eden eski kölelerini öldüren iki kardeş eşlerine kavuşup eski düzenlerini kurarlar (Akiev, 1991).

3.4. Şeyh San'an Destanı'nda Din Değişirme

Şeyh San'an Destanı, Ali Şir Nevayi'nin Ferîdüddin Attâr'ın Mantıku't-Tayr adlı eserine bir nazire olarak kaleme aldığı Lisanu't-Tayr'ında yer almaktadır. Destanda, Hıristiyan bir kıza duyduğu aşk yüzünden din değiştiren bir şeyhin hikâyesi anlatılmaktadır. Şeyh San'an, Hakk'a ermiş, veliler ile evlialar arasında makamı olduğuna inanılan bir din âlimidir. Şeyh; rüyasında üst üste bir manastır içinde kendinden geçerek inlediğini ve putperest olduğunu görür. Rüya yeniden tekrarlandığı için bu beladan kaçışı olmadığını düşünür ve Rum diyarına giderek kaderine ulaşmak ister (Tekin, 2016, 53). Müritleriyle birlikte Rum (Anadolu) diyarına doğru yola çıkarlar. Yolda şeyhin imanı kaybolmaya yaklaşır. Müritleri ondaki değişimi anlarlar ve ondan daha fazla ıstırap çekerler. Rum ülkesine geldiklerinde eski, muazzam bir manastır görürler (Tekin, 2016, 54). Şeyh, manastıra varınca dirayetli gönlü güçsüzleşir ve mabet karşısında büyülenir. O sırada manastırdaki bir Hıristiyan kızın peçesini rüzgâr açar güzelliği güneş gibi olan kızın ışığı her yere yayılır. Kızın güzelliği karşısında kendinden geçen Şeyh'in hallerine müritleri şaşırmıştır (Tekin, 2016, 59). Aşk ile perişan olan Şeyh esenlikten çıkıp gam ve kedere gark olur. Şeyh Hıristiyan kıza aşkını itiraf eder. Kız, Şeyh'den aşkının bir ispatı olarak dört işe razı olmasını ister. Bunlar Kur'ân'ı yakmak, putperest olmak, şarap içmek ve keşiş kuşağı bağlamaktır. Bununla birlikte ceza olarak da bir yıl boyunca geceleri ateşgâhın bekçisi gündüzleri ise domuz çobanlığı yapmasını ister. Şeyh, Hıristiyan güzelin bu isteklerine uyar. Onunla gelen müritleri ise Şeyhlerinin halinden utanıp Kâbe'ye geri dönerler. Daha sonra Şeyhlerini öylece bıraktıkları için pişman olan müritler Rum diyarına geri dönerler ve onun kurtuluşu için dua ederler. Allah onların duasına karşılık verir ve Şeyh tövbe ederek müritleriyle birlikte Kâbe'ye gider. Bu sırada kız bir rüyasında Hz. İsa'yı görür. Hz. İsa, kıza vefasız olduğunu, Şeyh San'an gibi zaman ehlinin mürşidi olan bir misafiri perişan ettiğini, hemen pişmanlık dileyip onun töresine girmesi gerektiğini söyler. Kız pişmanlıkla uyanır ve Şeyhin peşinden gider. Ancak çöllerde zayıf ve bitkin düşerek yere yığılır (Tekin, 2016, 87). Kızın kendi peşinden gelip perişan olduğunu hisseden Şeyh

geri döner. Buna müritleri anlam veremez. Kızın yanına geldiklerinde onu yerde yatar görürler. Şeyh kızı kucağına alıp gözyaşı döker. Gözlerini açan kız ondan özür diler. Kendisinin ve dininin kötü olduğunu söyler, İslam'a geçme isteğini ve Hz. İsa'nın sözlerini aşikâr eder. Ona iman sunmasını diler. Şeyh, gözyaşları içinde Hıristiyan sevgilisine iman sunar. Kız imanın sırrına erince canını teslim eder (Tekin, 2016, 89). Şeyh sevgilisini defneder ve Kabe'ye yönelir. Tanrı'ya, geçmişte yaşadıklarını arz ederek af diler. Kader onu da yârine kavuşturur (Tekin, 2016, 91).

Destandaki Anadolu ve Hıristiyanlık algısı dikkat çekicidir. Şeyhi baştan çıkarıcı şey kızın güzelliği kadar manastırın etkileyici görüntüsüdür de. Nitekim Anadolu coğrafyası destanın kaleme alındığı Mâverâünnehir'e kıyasla daha çok sayıda ve ihtişamlı kilise ve manastıra sahiptir. Diğer yandan mabetteki kızın, rüyasında Hz. İsa tarafından İslam'a davet edilmesi de Hıristiyanlığın bozulmuş bir hak din olduğu anlayışına önemli bir vurgudur.

3.5. Alpamiş Destanı'nın Özbek Varyantında Din Değişirme

Alpamiş Destanı'nın Türk Dünyasının pek çok yerinde varyantları vardır. Destan, Alpamiş'in nişanlanmasını, kötü bir Han'a karşı mücadelesini, Han tarafından esir edilmesini, kendisine âşık olan Han kızı tarafından kurtarılmasını, yurduna döndüğünde nişanlısının evlenmek üzere olduğunu görmesini, kılık değiştirmesini ve nişanlısına kavuşmasını anlatmaktadır. Jirmunskiy, Özbekler arasında anlatılan Alpamiş varyantını "Kungrat rivayeti" başlığı altında vermektedir (2018, 121). Bu isimlendirmenin nedeni söz konusu varyantın, Kungrat boyunun dâhil olduğu Özbek, Kazak ve Karakalpak Türklerinde benzer şekilde anlatılmasıdır. Buradan da anlaşılmaktadır ki bu varyant, kökenleri çok erken dönemlere dayanan Kungratlara ait bir anlatıdır. Destana göre iki bey çocuk özlemi çekmektedir. Bunlardan birinin Hekimbek isimli bir oğlu, diğerinin ise Berçin isimli kızı olur. Bu iki çocuk beşik kertmesi yapılı. Hekimbek bahadırılığıyla Alpamiş unvanını alır. Aralarında sorun çıkan bu beylerden Berçin'in obası Kalmukların olduğu yere taşınır. Kalmuklardan doksan bahadır Berçin'e âşık olur. Kızın babası zaman isteyip durumu bir mektupla Alpamiş'a iletir. Mektubu alan Alpamiş hazırlığa başlar. Alpamiş en iyi atını seçip Kalmuk yurduna gider. Kalmuk bir yiğit olan Karacan'ın düşüne Hızır girer. Ona yedi Cehennem ve sekiz Cennet'i gösterir. Ardından eğer Alpamiş'in dinine girerse ve ona arkadaş olursa Cennet'e girebileceğini, değilse Cehennem'e gideceğini söyler. Uyanınca Alpamiş'in yanına giden Karacan, zamanında her kim beni güreşte yenerse onun dinine gireceğine dair

yemininden bahseder ve ikisi güreşe tutuşur. Alpamış, Karacan'ı kaldırıp yere vurur. Bunun üzerine Karacan içinden gelerek İslam'a geçer (Ertürk, 2019, 304). Karacan, Alpamış adına düdürcü gider ve Berçin, evlilik için yarışı kim kazanırsa onunla evleneceğini şart koşar. Doksan bahadır, yarışmaya katılır ve Karacan da Alpamış adına onun atı Bayçibar ile girdiği yarışı kazanır. Alpamış da ok atma, hedef vurma ve güreş yarışlarında birinci olur. Berçin ve Alpamış, kırk gün kırk gece süren bir düğünle evlenir.

Destanın bundan sonraki kısmında Alpamış, Kalmuk hanı tarafından bir kuyuda esir edilir, Kalmuk prenses onu görüp âşık olur ve Alpamış'ın atı Bayçibar'ın da yardımıyla onu zindandan kurtarır. Zindandan çıkan Alpamış, Kalmukları yenip intikamını alır ve memleketine varır. Kılık değiştirir ve yokluğunda ailesinin başına gelen kötülükleri öğrenir. Berçin ile hain Ultantaz'ın düğününe katılıp ok yarışında birinci olur. Berçin ile âşık atışması yapıp onu yener ve gerçek kimliğini açıklayıp Berçin ile evlenir. Ardından da Ultantaz'dan intikamını alır (Ertürk, 2019, 281-414).

4. Destanlara Göre Din Değiştirmenin Sebepleri

Din değiştirmenin sebepleri hem gerçekleşme şartları hem de doğurduğu sonuçlar bakımından kişiden kişiye çok çeşitlilik göstermektedir. Araştırmacılar din değiştirmeye neden olan unsurları ana hatlarıyla şöyle sıralamaktadır: Araştırarak gerçekleşen, evlilik ile gerçekleşen, ekonomik sebepler ile gerçekleşen, eş, dost ve arkadaşan etkilenerek gerçekleşen, çıkar amaçlı gerçekleşen ve dini yaymayı amaçlayan kişi ve kuruluşların telkiniyle gerçekleşen din değiştirme (Buzlu, 2015, 85-96). Sosyal bilimcilerin din değiştirmenin nedenleri hakkındaki görüşlerini üç grupta toplamak mümkündür. Bunlardan birincisi, din değiştirmeyi strese karşı bir çözüm olarak niteleyen görüştür. İkincisi, yakın zamandaki şartlardan ziyade, ailenin eğilimleri, okul eğitimi vb. gibi uzun zaman alan süreçleri dikkate alan görüştür. Üçüncüsü, kişinin kendisinin deneyimlediği olayları başkalarının bakış açılarından etkilenerek farklı şekilde yorumlamasıdır. Din değiştirmede kişinin duygusal durumunun mu, yoksa entelektüel durumunun mu belirleyici olduğu konusunda ise sosyal bilimciler arasında görüş ayrılıkları devam etmektedir (Buzlu, 2015, 84-85).

Destanlardaki örneklerde din değiştirmenin gerekçelerinin birbirinden farklı olduğu tespit edilmiştir. Manas Destanı'nda samimi ve istekli bir din değiştirme yalnızca Almambet örneğinde görülmektedir. Onun din değiştirmesinin altında ise varoluşsal arayışları yatmaktadır. Közkaman ve ailesinin din değiştirme gerekçesi ise esasında çıkar amaçlıdır. Gülgaakı ise muhte-

melen destanda detayları verilmeyen bir anlam arayışına bağlı olarak daha sonra sorularını yönelttiği bir dervişin telkini sayesinde din değiştirmiştir. Gülgaaki'nın babası ise kızının girdiği yeni dini merak etmiş ve Müslüman dervişi sınımıştır. Onda mucizevî güçler gördüğünde kendisi de Müslüman olmaya karar vermiştir. Canış-Bayış Destanı'nda Celkayıp/Belkıs'ın Baiş'a duyduğu aşk vesilesiyle İslam'a geçtiği görülmektedir. Şeyh San'an Destanı'nda Şeyh'in din değiştirmesindeki gerekçe de rüya yoluyla pençesine düştüğü bir aşktır. Alpamış Destanı'nda daha sonra Alpamış'ın yoldaşı olacak Karacan ise rüyasında İslam'a davet edilmekle birlikte onun din değiştirmeye karar vermesini sağlayan olay Alpamış'a güreşte yenilmesidir. Buradan yola çıkarak incelediğimiz destanlarda din değiştirmenin gerekçeleri olarak "rüya", "aşk", "varoluşsal arayış", "telkin", "mucize" ve "Müslüman biri tarafından mağlup edilme" gibi hususlar karşımıza çıkmaktadır.

Kırgız ve Özbek destanlarında din değiştiren karakterler etnik aidiyetleri bakımından da benzerlik içermektedir. Nitekim Manas Destanı'nda Almambet, Gülgaaki Destanı'nda Gülgaaki, Canış-Bayış Destanı'nda Celkayıp/Belkıs, Alpamış Destanı'nda ise Karacan, Kalmuk kökenlidir. Kalmuklar veya ilk isimleriyle Oyratlar, 15. yüzyıldan itibaren Altay dağları, Tarbagatay, Balkaş gölü, İli ve İrtiş boylarında önemli bir güç haline gelen, daha sonra ise Doğu Moğolları ile yaşadıkları çekişmelerden dolayı bir kısmının batıya göçmesiyle Yayık'tan Don nehrine ve Kafkasya'ya kadar yayılan bir halktır (Kalan, 2005, 13). Bu süreçte Orta Asya'daki Türk halkları üzerine saldırılar düzenleyen Kalmuklar, Kazak ve Kırgızların halk edebiyatında düşman bir ulus olarak sık sık işlenmiştir. Kalmuklar, Tibet Budizmi'ni benimsemişlerdir. Onların inanç olarak da Müslüman Kazak ve Kırgızlarla ayrışmaları sebebiyle aralarında meydana gelen muharebeler Türk boylarının edebiyatında kâfir-Müslüman savaşları, diğer bir deyişle "cihat" şeklinde anlatılmıştır. Bunun yanında Kazak ve Kırgız topraklarında uzun yıllardır yaşayan Kalmuklar günümüzde dil ve kültür olarak Kırgız ve Kazaklarla neredeyse tamamen kaynaşmış ve İslam'ı benimsemiş durumdadır. Öyle ki Kırgızistan'ın Karakol bölgesindeki Sart-Kalmaklar üzerine yapılan bir saha araştırması onların Kırgızlara ve diğer iç içe yaşadıkları Müslüman halklara (Uygur, Dungan gibi) göre daha dindar olduklarını ortaya koymaktadır (Alimov, 2014, 244).

Kırgız ve Özbek destanlarında Kalmukların İslam'a geçen veya geçmesi gereken bir topluluk olarak karşımıza çıkmasının nedenleri olarak şunlar söylenebilir. Öncelikle Kalmuklar, Kırgız ve Özbeklerin en yoğun temas kurdukları gayrimüslim halktır. Dolayısıyla Kalmukların İslamlaştırılması önemli bir

önceliktir. Ayrıca başta soyluları olmak üzere Kalmuk halkının Müslümanlaşması onlara karşı kazanılmış bir zafer gibi algılanmaktadır. Diğer yandan tarihsel olarak da Kırgız, Kazak ve Özbek gibi Müslüman Türk boylarının arasında yaşayan Kalmuklar İslamlaşma sürecine girdikleri için bu gerçeklik destanlarda da kendine yer bulmaktadır.

5. Destanlara Göre Din Değiştirmenin Ortaya Çıkardığı Durumlar

Din değiştiren bireyin iç dünyasında ve sosyal hayatında önemli değişiklikler meydana gelmektedir. Din değiştirme yeni bir başlangıç demektir. Bu değişimde bireyin yaşadığı ruhsal dönüşüm kadar önceki dinine mensup eski topluluğun ve dinine geçtiği yeni topluluğun tutumu etkili olmaktadır. Araştırmacılar din değişikliği sonrası durumları isim değiştirme, erkeklerin sünnet edilmeleri, kadınların evlendirilmeleri, dinin öğretilmesi/eğitim, maddî katkı/istihdamları ve yerleştirilmeleri/yerleşimleri şeklinde sınıflandırmaktadırlar (Aslan, 2008, 113).

İncelediğimiz destanlarda Battalgazi Destanı'nda olduğu gibi (Ahmer'in Müslüman olup Ahmet Turani adını alması) din değiştiren kahramanın ismini değiştirdiğine dair bir örnek görülmemektedir. Bunun yanında Almambet isminin "Alımugammed"den (Ali Muhammed) geldiğine dair güçlü deliller vardır (Şimşek, 2021, 137). Dolayısıyla Almambet, zaten doğumunun ardından Müslüman ismi aldığı için isim değiştirmeye gerek kalmamıştır.

Din değiştirmenin ardından yeni dine ait bir takım ritüellerin ve şartların da yerine getirilmesi gerekir. İslam'a geçen bir erkek için sünnet olmak bunların başında gelir. İncelediğimiz destanlardan Manas Destanı'nda Közkaman ve çocukları İslam'ı kabul etmelerinin ardından Kırgızların dikkatini çekmek, onlar gibi görünmek için Manas'ın zayıf bir anını denk getirene kadar ne gerekiyorsa yapmaya karar verirler. Manas onların sünnet olması gerektiğini söyler. Közkaman ve ailesindeki yirmi erkeğin her birini beş Kırgız tutup ayrı ayrı evlere götürürler. Mavi boyalı bezler ateşte yakılıp iki kürek kül elde edilir. Bu kül muhtemelen sünnet yarasına basmak için kullanılacaktır. Kırgızların ellerindeki ustura ve neşterleri gören Közkaman ve ailesi çok korkar ve hadım edileceklerini sanırlar. Destanda Közkamanlar sünnetin ardından İslam'a tam olarak geçmiş sayılırlar. Ancak kendi kendilerine bu sünnetin de intikamını Manas'tan alacaklarına dair söz verirler (Orozbekov, 2017b, 131-134).

İslam'a geçen bir kadının Müslüman bir erkekle evlendirilmesi veya evlenmesi hususunda Gülgaakı Destanı'nda Gülgaakı'nın Müslüman olduktan

sonra Şaamaşrap ile evlenmesi; Canış-Bayış Destanı'nda ise Bayış'ı babası Şumurut/Zıyadattın'ın zindanından kurtaran Celkayıp/Belkıs'ın Bayış'ın ikinci eşi olması örnek gösterilebilir.

Yeni dinin öğretilmesi de din değiştirmenin ortaya çıkardığı durumlardan biridir. Manas Destanı'nda Müslüman olmak isteyen Almambet önce İslam'ı tanımak ister. Bıyıklarını kazır, sakal bırakır, Kur'an'ı eline alıp aralıksız okur ve ardından Müslüman olmak istediğini belirtir (Yıldız, 1995, 546). Burada İslam'ın öğrenilmeye başlanması din değiştirmeden önce gerçekleşmiştir. Kanaatimizce Almambet örneğinde olduğu gibi dâhil olunmak istenen dinin esaslarının daha din değiştirmeden önce öğrenilmesi bu süreç için ideal olan yöntemdir.

Gülgaaki Destanı'nda da İslam'a geçmeden önce İslam'ın tanıtıldığı kısa bir eğitim söz konusudur. Gülgaaki'ya İslam'ı telkin eden Şaamaşrap ona her şeyin yaratıcısı olan Allah'ı, onun birliğini, Hz. Muhammed'in peygamberliğini, Kur'an'ın mesajını, Cennet'i ve melekleri anlatır. Ayrıca destanda Gülgaaki'nın ve Müslüman olan halkının oruç tuttuğundan bahsedilmesi Şaamaşrap tarafından en azından İslam'ın temel esaslarının ve bazı ibadetlerinin halka öğretildiğini göstermektedir (Orozova ve Şarşenaliev, 2003, 38).

Din değiştiren bireyin yeni din mensupları tarafından maddi olarak desteklenmesi ve istihdam edilmeleri konusu destanların ana temasının dışındadır. Bununla birlikte Almambet'in Manas'ın ordusunda önemli bir komutan olarak görevlendirilmesi ve seferlere öncülük edip sihir kabiliyeti sayesinde Kırgızları, şaman/Budist Kıtay büyücülerinin saldırılarından koruması onun istihdam edilmesine örnek gösterilebilir. Benzer şekilde Alpamış Destanı'nda Karacan'ın İslam'a geçtikten sonra Alpamış'ın yoldaşı olması, müsabakalarda ve savaşlarda yanında yer alması da bir tür istihdam olarak kabul edilebilir. Ayrıca Almambet'in ve Karacan'ın Müslüman olmalarının ardından Türk İslam topraklarında yaşamaya başlamaları, din değiştirmenin ardından mühtedînin İslam'ın hâkim olduğu bölgeye yerleşmesinin örneği sayılabilir.

Mühtedîlere eski cemiyeti ve yeni cemiyeti tarafından verilen tepkiler de önemli bir meseledir. Çoğunlukla din değiştiren birey ile eski çevresi arasında bir çatışmanın doğduğu görülmüştür. Bu durum karşısında din değiştiren birey ya eski çevresinden uzaklaşmakta ya da yeni değerlerine göre yeni bir çevre şekillendirmek için uzun bir mücadelenin içine girmektedir (Aslan, 2008, 150). Din değiştiren birine eski dininin mensuplarının gösterdiği bu olumsuz tavır dinin birey ve toplum için önemli bir kimlik ve kurum olmasından kaynaklanmaktadır. Dındaşı olduğu kişinin kendi doğru ve güzel dininden çıkıp

doğru olmadığına inandığı bir dine geçmesi o kişi ve cemiyet için büyük bir kayıptır (Buzlu, 2015, 107).

Türkiye sahasından örnek olarak sunduğumuz Battalgazi Destanı'nda din değiştirme örneklerinin çoğunu oluşturan İslam'a geçme o kişinin yeni toplumuna aidiyetini kazanmasının tek yoludur. Zira Battalgazi'nin temsil ettiği toplumun açık bir milliyet tanımı yapılmamakla birlikte din, toplumların kimliğini belirleyen en önemli unsurdur.

Manas Destanı'nda din değiştiren bireyin sonradan dâhil olduğu Kırgız toplumu Battalgazi'dekine göre farklı reaksiyonlar vermiştir. Almambet her ne kadar İslam'ı kabul edip Müslüman Kırgızların tarafına geçse de yeni topluluğunun geniş kesimince tam olarak benimsenmemiştir. Er Kökçö'ye sığınmasının ardından Kökçö'nün obasına bereket getirmesine rağmen diğer çorolar tarafından kıskançlıkla karşılanmış ve Kökçö'nün karısı Akerkeç ile aralarında ilişki olduğuna dair dedikodu çıkarılarak Er Kökçö'nün onu obadan kovması sağlanmıştır. Manas'ın yanına sığınan Almambet'e Manas büyük bir sevgi ve hürmet göstermiştir. Buna rağmen Manas'ın çoroları tarafından Almambet, Kalmuk olması ve kendi ailesinin geleneklerine ihanet etmesi öne sürülerek dışlanmış, hem Kırgızlar hem de Kırgızların düşmanı Kalmuklar tarafından "ilinden ayrılan kaçak kul" denilerek hakarete uğramış, hor görülmüş ve kendisiyle kavgalara girilmiştir. Bunun da etkisiyle Almambet'in içinde daima bir boşluk kalmış, ruhsal acıları hiç dinmemiştir (İnan, 1992, 38, 106).

Gülgaaki Destanı'nda İslam'a geçen Gülgaaki, babası Koñtaacı'nın sert tepkisiyle karşılaşmıştır. Gülgaaki ise Şaamaşrap'ın telkiniyle en temiz ve doğru dinin İslam olduğuna kanaat getirmiştir. Bu sebeple babasının öfkesinden korkmadığını göstermiştir. Nihayetinde babası da danışmanlarının tavsiyesiyle İslam'ı tanımak istemiş ve karşılaştığı bir mucize sonucu İslam'a geçmiştir.

Şeyh San'an Destanı'nda Şeyh San'an İslam'ı terk ettiğinde müritleri, şeyhleriyle büyük bir çatışmaya girmemişler ancak onun Hıristiyanlığa geçmesi karşısında büyük bir keder duymuşlar ve şeyhlerinin İslam'a yeniden döneceğinden ümitlerini kesmişlerdir. Hıristiyanlara karşı en güçlü duruşu sergilemesi gereken şeyhlerinin İslam'dan kopuşu karşısında büyük bir utanç duymuşlar ve onu terk edip Kâbe'ye geri dönmüşlerdir. Ancak bir sebeple onlarla Rum diyarına gelemeyen müritlerinden biri şeyhleri olmadan geri dönen arkadaşlarını görünce yaptıklarının yanlış olduğunu anlatmıştır. Şeyhlerini kaderiyle yalnız bırakmamaları gerektiğini söylemesi üzerine yaptıklarına pişman olan müritler Rum diyarına geri dönmüş ve onun kurtuluşu için dua etmişlerdir.

Sonuç

Din değiştirme olayı insanlık tarihi kadar eski bir olgudur. Türk tarihinde de bireysel ve kitlesel olarak din değiştirme olaylarına rastlanmaktadır. Bu fenomen destanlarda da kendine yer bulmuştur. Dünya destanları kadar Türklerin en eski destanlarında da din değiştirme motifi vardır. Çalışmada Kırgız ve Özbek destanlarından seçtiğimiz beş destanda karşımıza çıkan din değiştirme örnekleri incelenmiştir.

Destanlarda din değiştirmenin nedenleri “rüya”, “aşk”, “varoluşsal arayış”, “telkin”, “mucize” ve “Müslüman biri tarafından mağlup edilme” şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu konuda dikkatimizi çeken husus yerleşik hayatın ve sistematik eğitimin yaygın olmadığı Kırgız halkına dair destanlarda (Manas, Gülgaaki) din değiştirme eyleminin ancak o dini tanıdıktan, temel kaynaklarından okuduktan ve onun doğruluğunu, haklılığını kavradıktan sonra gerçekteşiyor olmasıdır. Bu da Kırgızların dinî tercihlerinde bilinçli davranışlarını, bir dini tanımadan, akıl süzgecinden geçirmeden bir öğreتيye teslim olmadıklarını göstermektedir. Gülgaaki'nın babası Końtaacı'nın da kızının din değiştirmesi karşısında ilk anlık öfkesini yendikten sonra İslam'ı tanımak istemesi Kırgızların farklı dinlere yönelik hoşgörü ve meraklarının bir yansımasıdır.

Din değiştirmenin ortaya çıkardığı durumlar bakımından destanlar “isim değiştirme”, “erkeklerin sünnet edilmesi”, “kadınların evlendirilmesi”, “dinin öğretilmesi”, “maddî katkı/istihdamları” ve “yerleştirilmeleri” bakımından incelenmiştir. Buna göre Kırgız ve Özbek sahası destanlarında din değiştirme sonrası isim değiştirmeye rastlanmazken sadece Manas Destanı'nda ileride din değiştirecek olan Almambet'in doğuştan Müslüman adını aldığı görülmüştür. Erkeklerin sünnet ettirilmesi örneğine yalnızca Manas Destanı'ndaki Kózkan ve akrabalarının sünnetinde rastlanmıştır. Bunun dışında yetişkinlik çağında İslam'a geçen Almambet ve Karacan'ın sünnetinden bahsedilmemiştir.

İslam'a geçen kadınların Müslüman erkeklerle evlenmesi veya evlendirilmesi Gülgaaki ve Celkayıp/Belkis örneğinde karşımıza çıkmıştır. Din değiştiren bireyin yeni din mensupları tarafından maddi olarak desteklenmesi ve istihdam edilmeleri konusunda Almambet ve Karacan'ın Müslüman topraklarına yerleşmeleri ve onların askeri güçleri arasında yer almaları sayılabilir.

Yeni bir dine geçen kişinin eski ve yeni toplumuyla ilişkileri konusunda detaylara Almambet'in, Gülgaaki'nın ve şeyh San'an'ın hikâyelerinde rastlarız. Almambet'in kendi halkından kopup Müslüman olması Kazak ve Kırgızlar arasında çok da olumlu karşılanmamıştır. Manas'ın çorolarından bazıları

halkına ihanet eden bir kaçkın olarak görür onu. Kalmuk beylerinden Koñurbay da Almambet'i aşağılamak için sık sık onun kaçkınlığından ve köksüzlüğünden bahseder. Bu da göstermektedir ki Kırgızlar için bir kişinin düşman bir halktan da olsa soyuna sadık kalması o kişinin kendi dinlerine girmesinden daha önemlidir. Bu anlayış Kırgızların aile ve soy aidiyetine verdikleri önemi göstermektedir. Kalmuk kızı Gülgaakı Müslüman olduğunda babası tarafından azarlanır. Ancak danışmanlarının tavsiyesiyle kızının yeni dinini anlamayı tercih eder. Şeyh San'an Destanı'nda ise Hıristiyanlığa geçen şeyh kendisinin bağlıları arasında büyük bir üzüntü yaratsa da bu durum şeyhlerini gözden çıkarmalarına neden olmamıştır.

Yarı göçebe ve yerleşik yaşam tarzlarıyla kültür yapıları şekillenen iki Türk boyu Kırgız ve Özbeklerin destanlarında din değiştirme fenomeni kendilerine has anlayışlarıyla karşımıza çıkmaktadır. İki Türk boyunda da İslam'ın kabulü olumlu bir davranış olarak görülürken İslam'dan dönmenin olumsuz karşılandığı anlaşılmaktadır. Bunun yanında aynı dili ve coğrafyayı paylaşan iki akraba boyun din değiştirme olayına yaklaşımlarındaki birbirinden ayrı tutum ve davranışların varlığı, hayatı anlamlandırma ve öncelikleri belirlemedeki düşünce farklılıklarını ortaya koymaktadır.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest: Yazarlar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. / The authors declared that there is no conflict of interest.

Finansal Destek / Grant Support: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

Yazar Katkıları / Author Contributions: Bayram POLAT % 50 – Raşit ÇÖLOĞLU % 50

Kaynaklar/ References

- Akiyev, Kalık. *Canış Bayış*. Frunze (Bişkek): Adabiyat, 1991.
- Akmataliyev, Abdıldacan. *Gülgaakı-Kız Saykal*. Bişkek: Kırg. Ulut. İli. Aka,2003.
- Alimov, Rysbek. Sart-Kalmaklar ve Dilleri Üzerine. *Tehlikedeki Diller Dergisi* 3/ 4 (2014), 243-252.
- Anık, Durmuş. “Çuvaşlarda İslam ve Çuvaş Etniğindeki Değişimde İslam'ın Rolü”. *Dinî Araştırmalar* 6/16 (2003), 161-181.
- Aslan, Halide. *Tanzimat Döneminde İhtidâ (1839-1876)*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.

- Atalay, Besim. *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi. C. I.* İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1992.
- Buzlu, Tuğba. *İrşad Ve Tebliğ Faaliyetlerinde Yöntemlerin Belirlenmesi Açısından İhtida Hareketleri.* Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Canlı, Mustafa. “The Shift from Paganism to Monotheism in Epic Poetry”. *II. International Congress of Human and Social Scienc Researches* (2019), 856-865.
- Çolak, Abdulkadir. *Türâbî'nin Manzum Battalname'si İnceleme / Metin.* Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Çöloğlu, Raşit. *Cusup Mamay'ın Toltoy Destanı (İnceleme-Metin-Dizin).* Niğde: Niğde Ö. H. Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Duğlat, Mirza Haydar. *Tarih-i Reşidi: Geride Bıraktıklarımızın Hikayesi.* İstanbul: Selenga Yayınları, 2006.
- Ertürk, Fatih. *Alpamış Destanı Benzer Metinler Çerçevesinde Bir Değerlendirme: Berdi Bahşı Metni-Fazıl Yoldaşoğlu Metni.* Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Gröning, Noak Snow. *Die Nibelungen: Siegfried, and the Myth of 'Myth'.* Gothenburg: University of Gothenburg, Film Studies, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- İnan, Abdulkadir. *Manas Destanı.* İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1992.
- Kalan, Ekrem. *Cungar Hanlığı'nın Siyasî Tarihi.* İstanbul: MSGSÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Karaca, İbrahim. *Ehl-i Haklar'da Kültürel Hayat.* Konya: Çizgi Yayınevi, 2022.
- Kirman, M. Ali. “Din Değiştirme Olgusuna Sosyolojik Bir Yaklaşım”. *Dini Araştırmalar* 6/18 (2004), 75-88.
- Köse, Ali. “İhtida”. *T.D.V. İslam Ansiklopedisi* 21 (2000), 554-558.
- Orozbekov, Sagımbay. *Manas Destanı C.1.* İstanbul: TDBB, 2017a.
- Orozbekov, Sagımbay. *Manas Destanı C.2.* İstanbul: TDBB, 2017b.
- Saur, Pamela. “Proto-Christian Heroes and the Beginnings of National Literatures in Europe”. *CLA Journal* 47/ 1 (2003), 75-92.
- Şimşek, Serdar. “Bir Epik Kahraman: Manas'ın Yoldaşı Almambet”. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 9/ 29 (2021), 131-150. <https://doi.org/10.33692/avrasyad.1035645>
- Togan, Zeki Velidi. *Oğuz Destanı, Reşideddin Oğuznamesi, Tercüme ve Tahlili.* İstanbul: Enderun Kitabevi, 1982.
- Yıldız, Naciye. *Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1995.
- Yıldızoğlu, Sufana. *Erken Modern Osmanlı Tarihinde İhtida Anlatıları Ve Entelektüel Arkaplanı: Tercüman Murad ve Yusuf B. Ebi Abdüddeyyan.* İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Zavalsız, Y. Sinan. “Din Değiştirmenin Psiko-Sosyal Kodları”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12/2 (2012), 185-200.

